

OP EEN PIJPENPOT PAST EEN DEKSEL

door Ruud Stam

Inleiding

Over de pijpenpotten waarin de pijpen werden gebakken, weten we meer dan over de deksels waarmee deze werden afgedekt. Aan de hand van literatuur en recente vondsten wordt in dit artikel geprobeerd een antwoord te vinden op vragen als: Hoe zagen de deksels eruit; waren alle deksels eender; werden alle pijpenpotten afgedekt en gebeurde dit door de pijpenmaker of de pottenbakker?

De enige gedetailleerde beschrijving van deksels van pijpenpotten (A3) is te vinden in het artikel van Von Hout (14) over dekselfragmenten (ook kappen of stolpen genoemd) uit de Drapiersteeg in Gouda. In de overige literatuur (8) wordt slechts terloops aandacht besteed aan deze deksels. Toch is ook hieruit veel informatie te halen over de kappen.

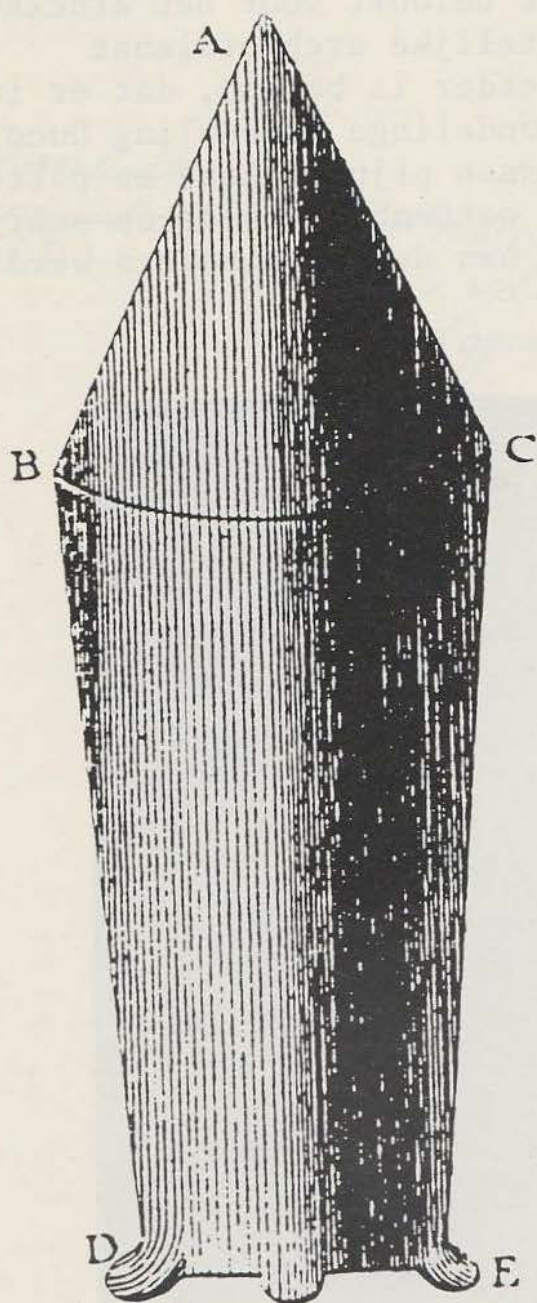
Alle in dit artikel genoemde kappen hebben een nummer gekregen, corresponderend met de nummers van de tabel.

Vorm en functie

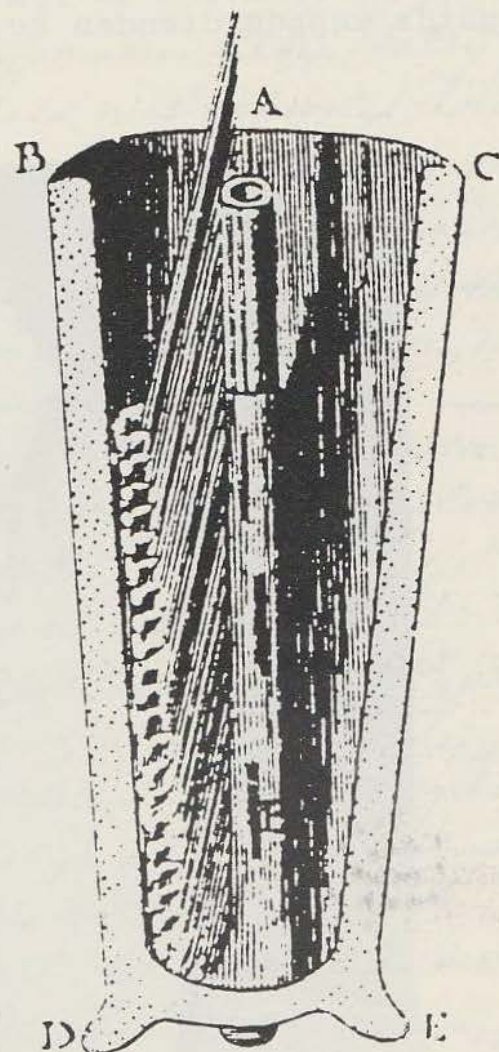
Reeds Duhamel du Monceau laat in zijn "L'art de faire les pipes a fumer le tabac" uit 1771 (10) een afbeelding van een pijpenpot met een kegelvormige deksel zien (A4, *afb.1*) waarvan vorm en grootte redelijk overeenstemmen met het door Von Hout (14) beschreven materiaal. Ook Duco (4) beschrijft dergelijke deksels. De op de foto in het artikel van Zwaaneveld (24) voorkomende kap (B7) en de kap (B8) op een pijpenpot tentoongesteld in de Moriaan (Stedelijke musea Gouda), zijn echter lager en hebben een afgeplatte top (*afb.3*). De monogrammist J.H.W. (23) noemt de deksels slechts.

De vorm van de tot nu toe echt beschreven deksels is, zoals reeds gesteld, kegelvormig. Dat hangt samen met de wijze van stapelen van de pijpen in de pijpenpot. Een gravure uit Duhamel du Monceau (10) laat dit zien (*afb.2*). De stelen steken hoog boven de pot uit, zodat gebruik van een vlakke deksel niet mogelijk is.

De hoogte van de deksel is bepalend voor soort en aantal van de te bakken pijpen. Uit een brief aan de magistraat der stad Schoonhoven (Gemeentelijk archief Schoonhoven, OA, inv.nr.134/1) van 25 juli 1766 blijkt, dat ook het bakloon varieert met het aantal pijpen dat per pot gebakken werd. (De pottenbakkers verweren zich door te stellen, dat het bakloon dat in Gorinchem berekend wordt, niet maatgevend is, omdat daar minstens

afb. 1

afb. 2

een gros pijpen per pot minder gebakken wordt.)

Verplichting tot afdekken

Von Hout (14) beschrijft dat de pottenbakkers verplicht waren de pijpenpotten af te dekken met "dekzels zonder loot". Dit was een besluit van drossaard en burgemeester van Gorinchem (Gemeentelijke archiefdienst Gorinchem, Rechtelijk archief, inv. nr. 117, fol. 53) van 27 september 1731 (afb. 4).

Smiesing (21,22) toont met een notariële akte uit 1671 aan, dat in Utrecht eveneens de pottenbakker belooft voor het afdekken van de pijpenpot te zorgen (Gemeentelijke archiefdienst Utrecht, II, U 083 b 001, 1671). Verder is bekend, dat er in het derde kwart van de 18e eeuw (mondelijke mededeling Duco) een kwestie in Gouda is geweest tussen pijpenmakers en pottenbakkers, waarbij is bepaald dat de pottenbakkers de op schijf gedraaide kappen dienden te maken. Aan de pijpenmakers werd

afb. 3

Den 27. Sept. 1731. Present^{53.}
Heeren Burgemeester van
Schiedamschen Dijkweg

Pottenbakkers
& pypmakers
auctor

Gehoorde verklage van de dekenen en gilde
Broeders van de Pypmakers gilde, dat zy
van de Pottenbakkers niet behoort te weide
gedient, door dien zy haare potten door geen
deksels dekken waar door zy groote schade
konden verlijden, en hier op gehoorde de potten-
bakkers een partij door tusschen spreken van
haard. Gr. Aukt. over en gekomen, en
geoordeelt dat de pottenbakkers de potten
van de pypmakers met deksels zonder loot
behoort te zullen dekken, in dat de resp.
pypmakers alle des weken promptelyk zullen
voldoen, of geen over verpakken van Pypen
schuldig zyn, en ingevall' iemand daar eene
kwaam gebruekig te blijven zoo zal de gilde
daer voor aansprekelyk zyn en dekenen
aanstonts het zelve voldoen, en zullen
onder de voorsz. weken begrepen zyn de eerste
des weken die zullen komen te expireren,
en zal hier van extract gegeven word
aan de Pottenbakkers en dekenen van
Pypmakers gilde om zig daarna te regelen.

afb. 4

dit niet toegestaan. Voorts bleek uit deze kwestie dat door de pottenbakkers "twee en een halve stuyver voor yder groote kap en twee stuyver voor yder kleijne kap" werd gerekend. Het is niet bekend, of ook elders de pottenbakker verantwoordelijk was voor het afdekken. Dit is echter wel waarschijnlijk.

Functie

Algemeen wordt aangegeven dat de kap diende ter bescherming van de pijpen tegen vuur, as en rook en tegen afdruiwend glazuur van hoger in de oven geplaatst aardwerk. Op basis van vondsten is het echter aannemelijk, dat niet alle potten werden afgedekt. Zo beschrijft Carmiggelt (3) druppels loodglazuur aan de binnenkant van een pijpenpot uit Zwolle.

Brinkerink (mondelinge mededeling) heeft in vroeg 18e-eeuws pijpenmakersafval uit een kelder in Gorinchem op veel fragmenten van pijpenpotten aan de binnenzijde glazuurresten aangetroffen. Er zijn daar ook geen deksels gevonden.

Von Hout (mondelinge mededeling) gaat ervan uit dat de potten in Gorinchem veelal met een daktegels zijn afgedekt, omdat daar haast geen lange pijpen werden gebakken. In genoemde kelder zijn dan ook door Von Hout en Brinkerink fragmenten aangetroffen van zulke daktegels met daarop met kaf gemagerde klei. Ook op andere wijze kon loodglazuur binnendringen: Bruyn en Von Hout (2) beschrijven een scherf van een pijpenpot, waar loodglazuur binnengedrongen is via een bakscheur.

Grootte en materiaal

De grootste breedte van de in Gouda gevonden 18e-19e-eeuwse kegelvormige deksels (A3) was volgens Von Hout (14) aan de binnenzijde 32 cm; de hoogte was 43 cm. Dit komt overeen met de door Duhamel du Monceau (A4) beschreven deksels welke een afmeting van 28 bij 42 cm hadden (10,14). Ook elders moet de doorsnede van de onderrand van de kappen ongeveer dezelfde afmeting gehad hebben, gelet op de opgegeven randbreedte van diverse pijpenpotten uit de verschillende pijpenmakerscentra:

Gorinchem (2)	30-32 cm
Utrecht (13)	32 cm
Rotterdam (13)	32 cm
Zwolle (3)	29,5 cm
Alphen (19,20)	30-35 cm

De deksel uit de Moriaan is in een vorm gemaakt. De formaten zijn 34,5 cm breed en ca. 21 cm hoog. De top is afgeplat. De wanddikte is 2,5-3 cm. Witbakkende klei.

De overeenkomst in de formaten van de randen is, zoals Bruyn en Von Hout (2) aannemelijk maakten, gebaseerd op overeenkomsten tussen pijpenmakers en pottenbakkers; contracten die kenmerkend in grote delen van ons land gelijk waren en vermoedelijk lange tijd gehanteerd zijn.

De door Von Hout (14) beschreven deksels zijn gedraaid op de

pottenbakkersschijf; alleen de ronde top is handgevormd. Aan de binnenzijde zijn de deksels plaatselijk uitgeschaafd om spanningen tijdens het bakproces te voorkomen.

Bruyn en Von Hout (2) veronderstellen aan de hand van de verschillen tussen de pijpenpotten, dat sommige potten door pottenbakkers en andere door pijpenmakers gemaakt zijn. Gezien het feit, dat deze deksels uit Gouda van Von Hout op de draai-schijf gemaakt zijn, mag verondersteld worden dat deze bij een pottenbakker vervaardigd zijn. Dit zou corresponderen met de eerder genoemde verplichting van de pottenbakkers om de potten af te dekken.

De scherf van de door Von Hout gevonden deksels is wit-geel of rood gekleurd. Zowel aan de binnen- als aan de buitenzijde is er soms wit-geel bakkende klei, gemagerd met scherfgruis, opgesmeerd (vuurspecie). Dit diende ter bescherming van de deksels tegen vuur.

Luchtgaten

Duco (4) beschrijft dat de deksels worden vastgezet aan de pijpenpot: "*Daarna plaatste men een vuurvaste deksel in de vorm van een kegel op de pijpenpot. Deze deksel werd vastgezet met een rol klei, waardoor de pot goed dicht zat en gereed was in de oven te gaan.*" Hierbij moet bedacht worden, dat in de deksels en potten veelal een gat voorkomt om de lucht te laten ontsnappen tijdens het bakken (14). Immers een geheel gesloten pot zou tijdens het bakken knappen. Daarnaast is het denkbaar, dat de gaten er ook toe dienden om lucht toe te laten tijdens het bakproces om de pijpen oxyderend te bakken. Ook voor het uitstoken van chemisch water zullen de gaten een functie gehad hebben. Von Hout beschrijft in zijn artikel over 17e-eeuwse pijpenpotten uit Utrecht (13), dat soms ook in de wand van de pijpenpot, dicht bij de bodem, gaten voorkomen (0,8 cm) die daarin gestoken zijn, toen de pot nog leerhard was. Deze gaten zijn naar mijn mening niet te vergelijken met de grote gaten uit de potten uit Gorinchem zoals Bruyn en Von Hout (2) die beschrijven en waarvan door deze auteurs wordt verondersteld, dat deze een functie hadden bij het rechtop houden van de haspel tijdens het vullen van de pot.

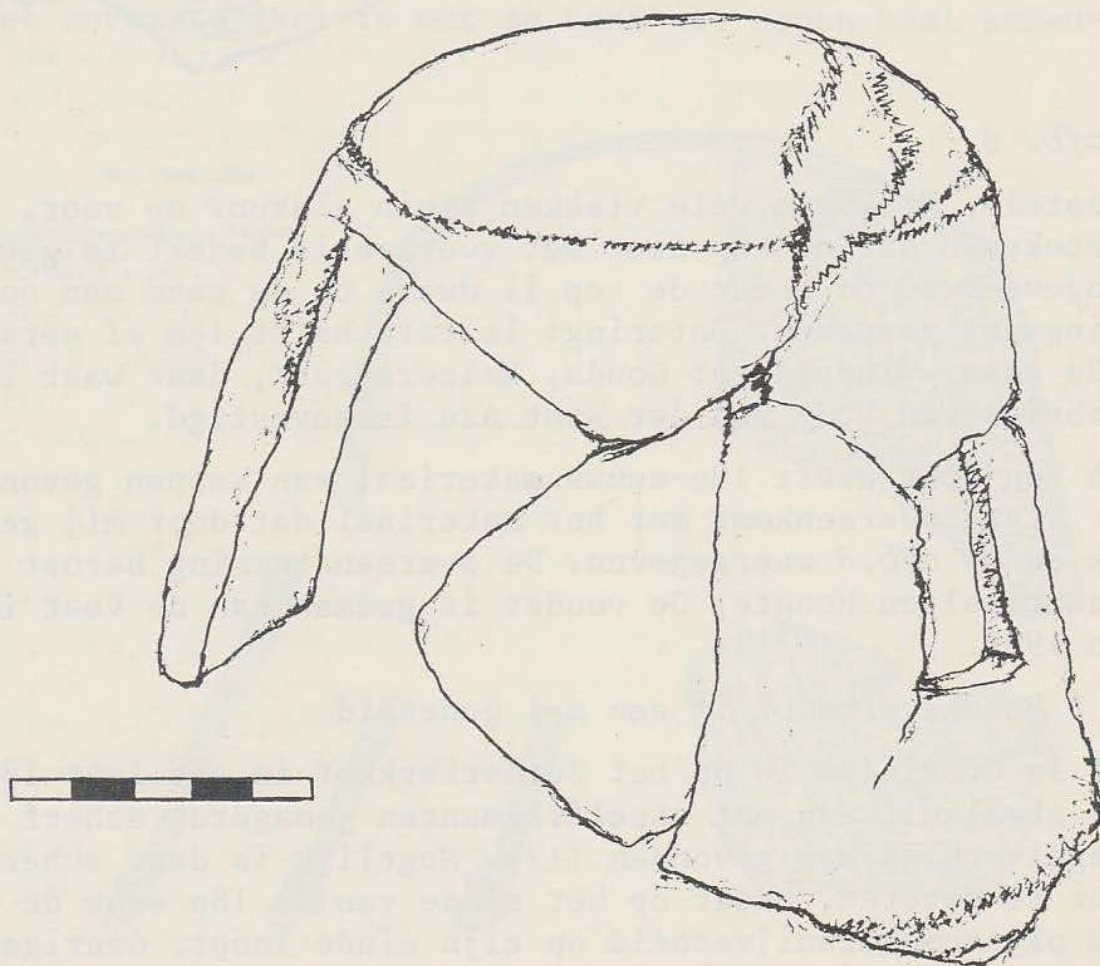
Ook in de eerder genoemde scherven van potten gevonden door Brinkerink in Gorinchem komen kleine gaten voor (mondellinge mededeling Brinkerink). De vraag is wel waartoe deze gaten dienden als deze potten niet werden afgedekt.

Als we nu de pot met deksel (*afb.3*) uit het Gouds museum bekijken, dan zien we dat noch in de pot noch in de deksel een

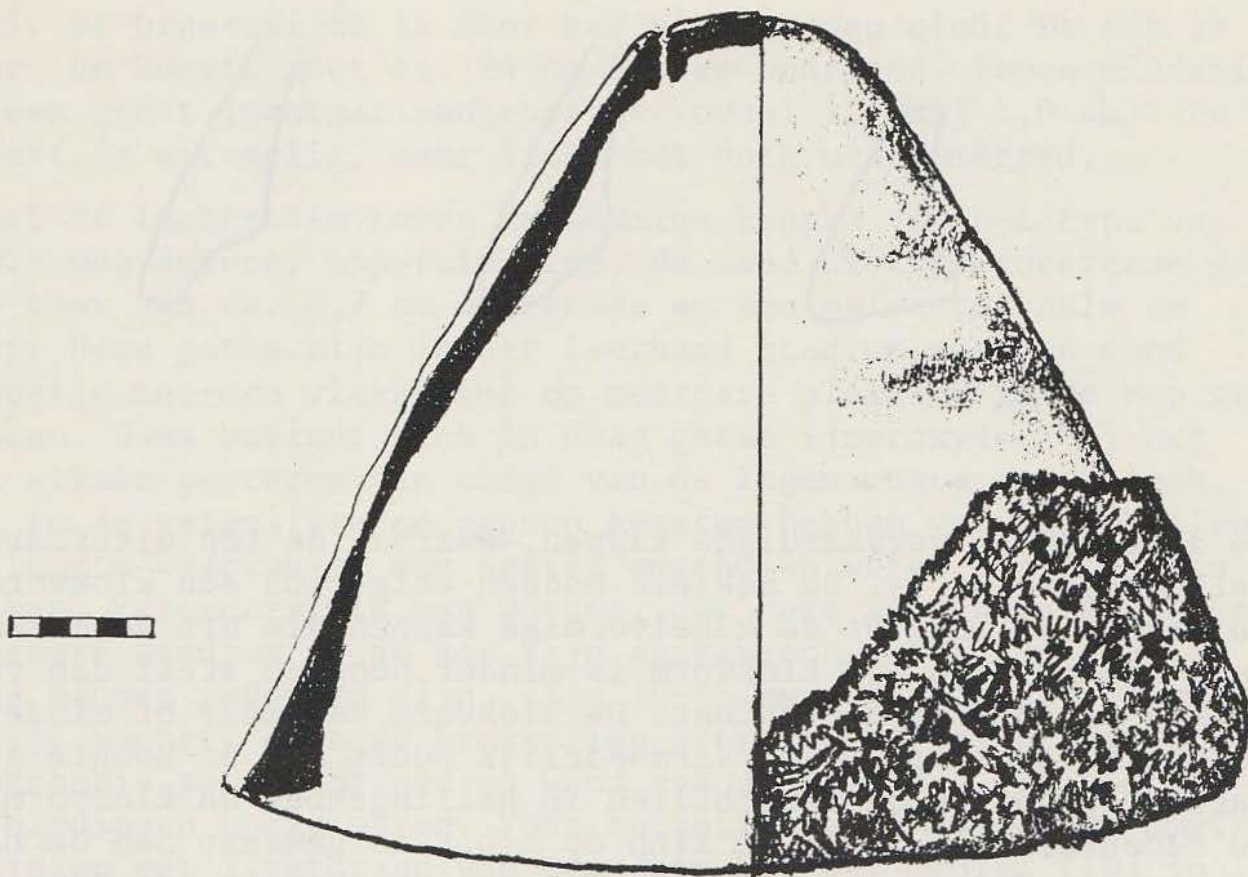
van een klokvormige dan van een kegelvormige kap laat zien, overeenkomend met de kap uit Alphen (B2). Niet wordt aangegeven of deze kap gedraaid of handgevormd is. Dit laatste lijkt waarschijnlijk.

B2 In Alphen is door Hans van der Meulen in januari 1989, in een groter vondstcomplex dat nog door hem gepubliceerd zal worden, een fragment van een kap (*afb. 7*) gevonden. Deze bol/klokvormige kap, die naar de onderrand toe getrapte verbredingen vertoont, is gezien de vondstlocatie en de bijvondsten te dateren tussen 1770 en 1787.

B3 Volgens Von Hout (mondellinge mededelingen) zijn in 1985 nog B4 fragmenten van de volgende twee kappen gevonden op het terrein Drapiersteeg/Vest te Gouda samen met pijpen, die deze kappen dateren in de tweede helft van de 19e eeuw. Het zijn in een mal gevormde deksels. Wanddikte ca. 15 mm, buitendiameter onderrand ca. 32 cm. De kappen zijn kegelvormig en van boven afgeknot (plat). De ene kap is ca. 23 cm hoog en heeft een luchtgat van 7 mm, de andere is ca. 32 cm hoog en heeft een luchtgat van 9 mm.

afb. 7

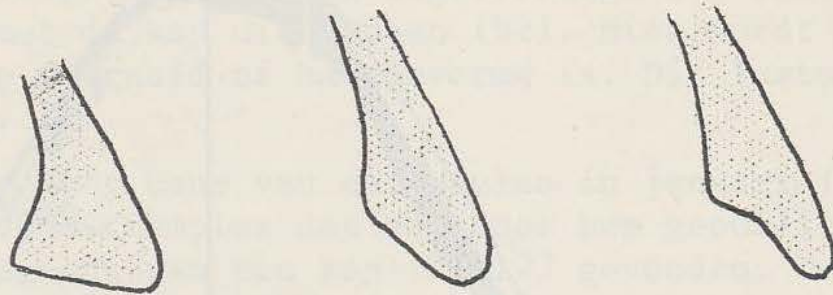
afb. 8

B6 Voorts is door Von Hout een fragment van een deksel gevonden uit chamotteklei welke in een mal gevormd is. Datering onbekend, losse vondst. (Mondelinge mededelingen Von Hout)

Eigen vondsten

Bij de aanleg van de Goudse Hout nabij de Achterwillenseweg in het voorjaar van 1988 is een aantal fragmenten van deksels van pijpenpotten gevonden. De vondsten zijn gedaan in een verstoorte stort. Slechts een deel van het materiaal - met name van de pijpekoppen - is door mij geborgen. Het materiaal lag bijeen in de rand van een sloot. Gevonden zijn 24 fragmenten van deksels, een groot aantal fragmenten van pijpen en geglaazuurd aardewerk. Uit de hielmerken valt op te maken, dat het hier gaat om pijpen van meerdere pijpenmakers. Vermoedelijk hebben we te maken met de stort van een pottenbakker. De datering is aan de hand van de hielmerken te plaatsen tussen 1803 en 1874, doch gezien de vorm van de pijpen neem ik aan, dat de stort uit de tweede helft van de 19e eeuw stamt. Opvallend is dat door mij geen fragmenten van pijpenpotten aangetroffen zijn.

Helaas is geen enkele complete kap gevonden. Wel is een redelijke reconstructie mogelijk (afb.8), die laat zien hoe het merendeel van de kappen (A5) er heeft uitgezien. Dit waren op

afb. 8 a

b

c

de draaischijf vervaardigde kappen, waarvan de top uiteraard wel handgevormd is. De deksels hadden enigszins een klokvorm, in tegenstelling tot de kegelvormige kappen die uit de literatuur bekend zijn. De klokvorm is minder hoog en steil dan van de kap uit het Pijpenkabinet. De klokvorm kan meer of minder duidelijk aanwezig zijn. Vermoedelijk heeft ook de hoogte gevarieerd, gezien de verschillen in hellingshoek en klokvorm. De reconstructie zoals te zien op *afb. 8* is gemaakt aan de hand van scherven van minder sterk klokvormige exemplaren. Vermoedelijk behoorden deze scherven tot een hoog type. Desalniettemin blijft de hoogte (ca. 30 cm) aanzienlijk onder die van de beschreven kegelvormige kappen. De doorsnede van de onderranden was ca. 31 cm binnenmaat en ca. 36 cm buitenmaat. De onderranden vertonen verschillen. Er zijn drie typen gevonden:

- platte onderrand verdikt aan de binnenzijde (*afb. 8a*)
- schuine onderrand (*afb. 8b*)
- schuine onderrand met "dekselgleuf" (*afb. 8c*)

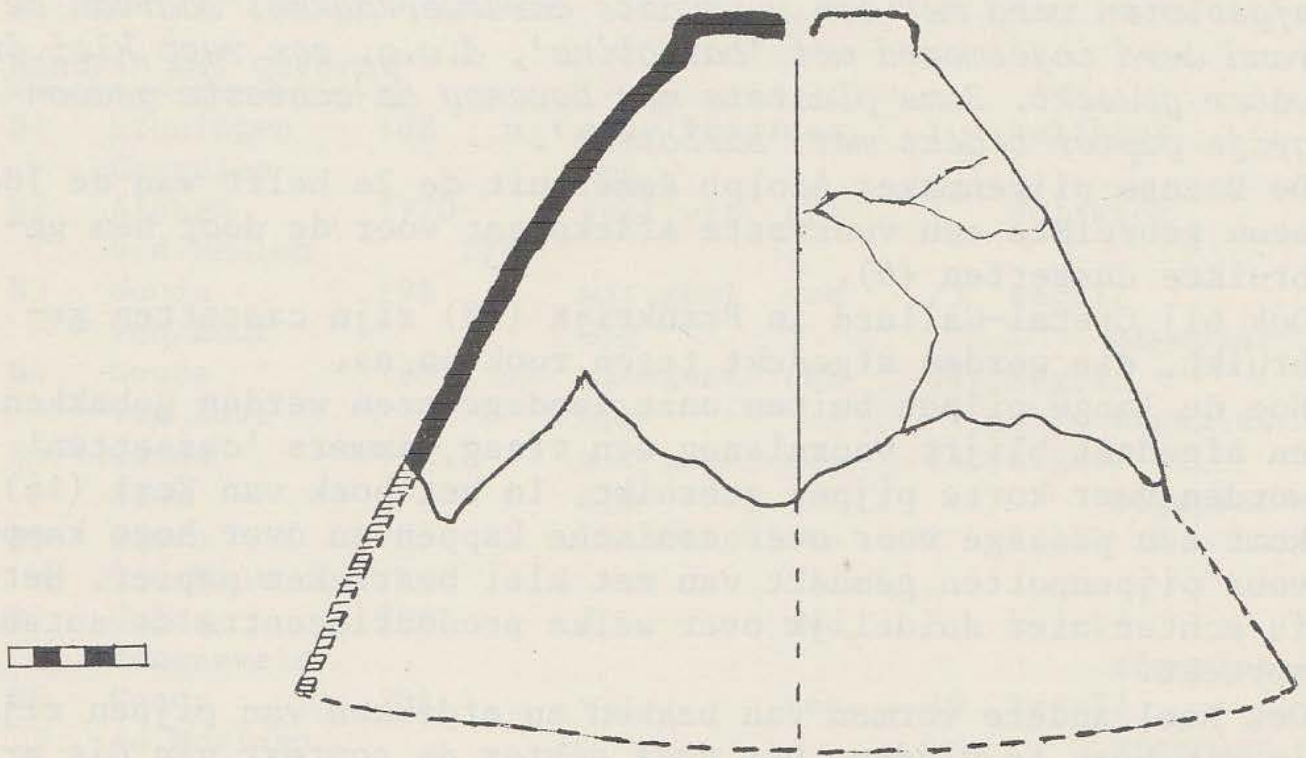
De schuine onderranden doen vermoeden, dat de kappen over de pijpenpotranden heen sloten en zelfs iets uitstaken. De pot met deksel uit de Moriaan laat dit ook zien (*afb. 3*).

Het materiaal waaruit de kappen gemaakt zijn, bestaat uit wit tot lichtrose bakkende klei welke licht gemagerd is met potgruis. In de klei komen zowel aan de binnen- als aan de buitenzijde ijzerhoudende verontreinigingen voor. De deksels zijn uitgeschraapt en zowel binnen als buiten komt vuurspecie voor. Ook deze deksels hebben een luchtgat van ca. 0,7 cm doorsnede welke op de top of kort daarnaast loodrecht naar beneden is gestoken in de nog leerharde klei.

Op *afb. 9* is een ander type kap afgebeeld (B5). Hiervan is er slechts een gevonden. Dit is een kap die met de hand in een mal gevormd is, opgebouwd uit aan elkaar geboetseerde brokken

klei. De binnenzijde is door het uitschrappen glad. De top is plat. De hoogte moet ca. 24 cm hebben bedragen. Boven middenin is een groot luchtgat aangebracht (ovaal 1,1 bij 2,0 cm). De scherf is wit-gelig, zeer licht met potgruis gemagerd.

Naast de luchtgaten komen in sommige kappen van het type van *afb. 8* nog andere, oppervlakkige, de wand niet perforerende gaten voor van ca. 0,7 cm doorsnede en een halve tot hele cm diep. Deze gaten zijn in het leerhard stadium met een rond pennetje met een vlakke kop op meerdere plaatsen in de kap gestoken. Soms bevindt zich in deze gaten ijzeroxyde. Bij het uit elkaar peuteren van enige van de lagen vuurspecie bleek, dat in de gaten ijzeren pennen gezeten hebben van verschillende lengte waarvan er een aantal omgebogen waren parallel aan de kap. Verondersteld mag worden, dat deze pennen reeds in het leerhard stadium in de kap zijn aangebracht. Per kap waarin deze pennen gevonden zijn, zijn 10-15 pennen gebruikt. Vermoedelijk hechtte de rode brokkelige sterk met gruis gemagerde vuurspecie zo slecht aan de wand van de kap, dat dit soort verbindingen nodig waren. Voor hetzelfde doel zullen de omwikkelingen met ijzerdraad van een door Van der Meulen (10) in Alphen gevonden pijpenpotfragment gediend hebben. Aan de binnenzijde, waar de vuurspecie aanzienlijk minder dik werd opgebracht en bovendien anders - witter - van samenstelling was, zijn deze verbindingen niet aangetroffen.

afb. 9

Opmerkelijk in dit verband is nog, dat zowel op de vuurspecie als op de onbedekte delen van de kappen glazuurresten zijn aangetroffen. Brokkelde de vuurspecie zo gemakkelijk af, dat dit tijdens het bakken gebeurde of hadden de kappen niet altijd een volledig dek van vuurspecie?

De afdekking van andere type potten voor het bakken van pijpen

In de buitenlandse literatuur worden heel andere deksels genoemd, passend bij de cilindervormige of rechthoekige pijpenpotten die daar veelal worden gebruikt. Ook in Nederland zijn zulke *cassetten* gebruikt, afgedekt met een bakplaat (14). Kugler (17) beschrijft in het boekje behorende bij de film "Die Tonpfeifenbackerei" over de pijpenmakers van het Westervald de volgende werkwijze: *"Als afsluiting van de ovenpot wordt een dunne kap bestaande uit met klei besmeerd krantenpapier gebruikt."* Berkemann (1) heeft het zelfs over twee lagen krantenpapier die aan twee kanten dik met klei zijn ingesmeerd. Deze vochtige kap wordt aangedrukt en sluit de pot dan luchtdicht af. Het papier verbrandt en later is de zwakke kap gemakkelijk te verwijderen. Duco (5) beschrijft, dat ook bij Gambier cassetten werden gebruikt die met een in klei gedrenkte stevige papierssoort werden afgedekt.

Ook de beschrijving van Fraikin (11) over de Belgische pijpenmakers laat een andere afdichting van de cilindrische pijpenpotten zien: *"De potten werden in de oven op elkaar gestapeld en er werd voor gezorgd, dat de hoogste cassette zorgvuldig afgesloten werd met een vuurvaste aardewerkdeksel waarvan de rand werd ingesmeerd met 'barbotine', d.w.z. een reep klei in water geweekt. Soms plaatste men bovenop de cassette gewoon grijs papier bedekt met 'barbotine'."*

De Deense pijpenmaker Adolph Rømer uit de 2e helft van de 18e eeuw gebruikte een vuurvaste afdekplaat voor de door hem gebruikte cassetten (6).

Ook bij Cretal-Gallard in Frankrijk (18) zijn cassetten gebruikt, die werden afgedekt tegen rook en as.

Hoe de lange pijpen buiten onze landsgrenzen werden gebakken en afgedekt blijft vooralsnog een vraag, immers 'cassetten' worden voor korte pijpen gebruikt. In het boek van Kerl (16) komt een passage voor over conische kappen en over hoge kappen voor pijpenpotten gemaakt van met klei bestreken papier. Het is echter niet duidelijk over welke productiecentra de auteur spreekt.

Ook heel andere vormen van bakken en afdekken van pijpen zijn in dit boek te vinden. Dit gaat echter de context van dit artikel te buiten.

Conclusies - Typologie

Er is nog veel meer gedateerd materiaal van kappen en pijpenpotten nodig om een goed beeld te krijgen van vormontwikkeling, materiaalgebruik en verschillen tussen pijpenmakerscentra. De tot nu toe bekende vondsten zijn samengevat in onderstaande tabel. Als hoofdingeling is het verschil tussen de met

<u>TABEL</u>						
Gpg = gemagerd met potgruis						
Nr.	Vindplaats	Datering	Materiaal	Vuur-	H.	Vorm
Afb.	Persoon			specie		
<u>Draaischijf</u>						
A1	Gouda	ca. 1650	roodbak-	nee	?	bol/laag
5	Pijpenkabinet		kend			
A2	Gouda	18B/19A	roodbak-	nee	?	hoog/klok
6	Pijpenkabinet		kend			
A3	Gouda	18B/19A	wit-geel/	ja	43	kegel
-	Von Hout		rood Gpg			
A4	?	ca. 1771	?	?	42	kegel
1	Duhamel d.M.					
A5	Gouda	19C	wit-rood	ja	30	klok
8	Stam		Gpg			
A6	Gouda	19	rood Gpg	ja	30	klok
-	Von Hout					
<u>Hand/in mal gevormd</u>						
B1	Groningen	18B	steelfrag.	nee	?	bol/klok
-	Gangelen		Gpg			
B2	Alphen	1770-	geel-wit	nee	?	bol/klok
7	v.d.Meulen	1787				
B3	Gouda	19B	wit-geel	nee	23	kegel/
-	Von Hout		Gpg			afgeplat
B4	Gouda	19B	wit-geel	nee	32	kegel/
-	Von Hout		Gpg			afgeplat
B5	Gouda	19C	wit-geel	nee	24	kegel/
9	Stam		Gpg			afgeplat
B6	Gouda	?	chamotte	nee	?	?
-	Von Hout					
B7	Gouda	20A	?	nee	?	kegel/
-	Zwaaneveld					afgeplat
B8	Gouda	20A	wit	nee	19	kegel/
3	de Moriaan					afgeplat

de hand c.q. in een mal en de op de draaischijf gevormde kappen gebruikt. Aangenomen mag worden, dat de eerste soort kappen door pijpenmakers gemaakt zijn, terwijl de op een draaischijf vervaardigde deksels door pottenbakkers gemaakt zullen zijn. Echter, dat wil niet zeggen dat dus ook de hand/in een mal gevormde deksels alleen maar in de ovens van zelfbakkende pijpenmakers gebruikt zijn. Dit blijkt wel uit een door mij gedane vondst van een in een mal gevormde kap (B5) in de stort van een pottenbakker.

Bij de hand c.q. in een mal gevormde exemplaren blijkt, dat de kappen uit Alphen en Groningen qua vorm afwijken van de fragmenten uit Gouda. De Goudse fragmenten zijn bovendien later. Is de eerder genoemde kwestie tussen pijpenmakers en pottenbakkers uit het derde kwart van de 18e eeuw in Gouda, waarbij bepaald is dat de pottenbakkers de gedraaide kappen dienden te maken, bepalend geweest voor het feit, dat nog geen vroegere met de hand/in een mal gevormde kappen uit Gouda bekend zijn?

Alle tot nu toe bekende fragmenten van op een draaischijf gemaakte kappen stammen uit Gouda. Heel voorzichtig kan hierin een typologie worden aangebracht. Eerst in de 17e eeuw bolle, lage kappen, vanaf de 18e eeuw kegel- en klokvormige kappen, waarbij het zo kan zijn, dat de kegelvormige exemplaren over het algemeen wat vroeger te dateren zijn dan de klokvormige deksels.

De hoogte (puntigheid) zal met de lengte van de pijpen gevarieerd hebben. Zo is het niet verwonderlijk, dat de kap van de II-maker (A1) lager is dan de kappen uit de 18e en 19e eeuw. De dikte van de laag vuurspecie lijkt in de tijd toe te nemen en bereikt in de 19e eeuw haar hoogtepunt. Vuurspecie is alleen op de gedraaide kappen aangetroffen.

Alle kappen zijn aan de binnenzijde uitgeschraapt.

Conclusies - Werkwijze

Uitgaande van genoemde feiten en veronderstellingen kan het volgende beeld geschetst worden van de verhouding pijpenmaker (die niet zelf bakt) - pottenbakker: de pijpenmakers brachten de potten met pijpen zonder deksel naar de pottenbakker. Deze kon zo controleren of de pijpen heel waren en of er niet te veel pijpen in de pot zaten. De pottenbakker dekt met eveneens door hem gemaakte deksels de potten af. (De pijpenmaker heeft betaald voor zowel de potten als de deksels) Tegelijk wordt de vuurspecie aangebracht, voor zover deze nog niet aanwezig was. De pijpen worden gebakken en de pottenbakker haalt de deksels

van de potten. Voor het naar huis gaan controleert de pijpenmaker de gebakken pijpen. De pottenbakker gebruikte deksels, aangepast aan de hoogte van de uitstekende pijpenstelen om zoveel mogelijk ruimte in de oven over te houden voor ander bakgoed. Door de kappen wordt immers enerzijds de inhoud van de pot bepaald en anderzijds kan te grote hoogte van de kap nadelig werken voor de pottenbakker.

Om dit beeld goed te onderbouwen is meer archiefonderzoek naar de verhouding pijpenmaker/pottenbakker gewenst.

Het is niet duidelijk of het afdekken van de pijpotten overal heeft plaatsgevonden en of alle soorten pijpen werden afgedekt. Met andere woorden: is er een relatie tussen de kwaliteit van de pijpen en het afdekken? Duco (mondelijke mededeling) veronderstelt, dat de porceleine pijp, welke werd gebakken in een pot met stof (schrobbeles), werd afgedekt, terwijl dit bij de groffe kwaliteit de vraag is. Was het technisch mogelijk, gelet op de veelvuldig gevonden opzetstukken (15) om alle potten af te dekken?

Volgens Duco (7) werden pijpenpotten ongeveer vijf keer gebruikt. Von Hout (14) laat zien, dat in een Gouds uitvoerverbod uit 1750 (Oud Archief Gouda, nr. 318) de kappen of stolpen worden genoemd. Dit wijst in ieder geval op een meer dan eenmalig gebruik. Bekend is dat de pijpenpotten en de deksels door veel pijpenmakers bij de pottenbakkers werden gekocht. De kappen bleven waarschijnlijk bij de pottenbakker. Uit divers archiefonderzoek is gebleken, dat de pijpenmakers vaak schulden hadden (bij hun overlijden) aan meerdere pottenbakkers. Betekent dit, dat bij pottenbakker A gekochte potten soms bij B werden gebakken? En hoe zit dat met de kappen? Als dit zo gebeurde, dan dienden de potten en de kappen in hoge mate gestandaardiseerd te zijn. In Gouda was daartoe in ieder geval ten stadhuize een standaardpot aanwezig. Hoe was dit elders?

Tot slot wil ik Don Duco, Peter von Hout en Hans van der Meulen danken voor hun positieve commentaar, en Margreeth de Nooyer voor veel van het tekenwerk. De Stedelijke Musea Gouda wil ik danken voor het beschikbaar stellen van *afb. 3*.

Graag word ik op de hoogte gesteld van archief- en bodemvondsten, die betrekking hebben op deze materie.

LITERATUUR

- 1 Berkemann, H.E., Die Produktion in den letzten Pfeifenbäckereien des Westerwaldes, in: Freckmann, K., Tönernes, Tabakpfeifen und Spielzeug, Rheinland-Westerwald.

- Rheinland-Verlag GmbH. Köln, 1987.
- 2 Bruyn, A en Hout, P. von, Een Pijpenpot uit Gorinchem. Westerheem XXXI, 1982, nr 3 en 5, p 104-112 en p 212-217.
 - 3 Carmiggelt, A., Over Pijpen, potten en ringen; een pijpelogische vondst te Zwolle. PKN VIII, 1985, p 2-11.
 - 4 Duco, D.H., De techniek van het pijpmakersbedrijf te Gouda. BAR 92, International Series, 1980, p 115-178.
 - 5 Duco, D., De historie van de Gambierfabriek. Pijpelijntjes VI-2, 1980.
 - 6 Duco, D., Adolph Rømer, een opmerkelijke Deense pijpmaker. Pijpelijntjes VI-4, 1980.
 - 7 Duco, D., Het bedrijfsaardewerk van de pijpmaker. Fibula XXV, 1984, nr 4, p 27-30.
 - 8 Duco, D., Geannoteerde bibliografie betreffende de techniek van het pijpmakersambacht. Pijpenkabinet, Leiden, 1986.
 - 9 Duco, D., De Nederlandse Kleipijp. Pijpenkabinet, Leiden, 1987
 - 10 Duhamel du Monceau, H.L., L'art de faire les pipes a fumer le tabac. Paris, Academie Royale des Sciences, Delatour, 1771
 - 11 Fraikin, J., La fabrication de la pipe en terre. Editions du Musée de la Vie Wallonne, Liège, 1978.
 - 12 Gangelen, H.v., Kortekaas, G. en Carmiggelt, A., Ceramiek uit een laat 18e-eeuwse afvalkuil op het voormalige Zuiderkerkhof te Groningen. Corpus middeleeuws aardewerk, reeks B nr 1, Amersfoort/Laarne, 1987.
 - 13 Hout, P. von, 17e Eeuwse pijpenpotten uit Utrecht. PKN VIII 1985, p 27-33.
 - 14 Hout, P. von, Pijpenpotdeksels uit Gouda. Westerheem XXXIV, 1985, nr 4, p 180-184.
 - 15 Hout, P. von, Bijzondere opzetstukken uit Gouda, PKN VIII, 1986, p 60-62.
 - 16 Kerl, B., Handbuch der Gesammten Thonwarenindustrie. 2e Auflage, Braunschweig, 1879.
 - 17 Kügler, M. Die Pfeifenbäckerei in Hilgert. Landes- und volkskundliche Filmdokumentation, Beiheft 1, Rheinland-Verlag GmbH, Köln, 1987.
 - 18 Lebeau, B., La piperie Cretal-Gallard: contribution à l'étude de l'industrie des pipes en terre à Rennes au XIXème siècle, in: Memoires de Bretagne, de la société d'Histoire et d'Archeologie, Tome LXV, 1988.
 - 19 Meulen, J. van der, De "Gouwenaars" van Alphen aan de Rijn. Repro-Holland b.v., Alphen aan de Rijn, 1986.
 - 20 Meulen, J. van der, Recente vondsten uit Alphen aan de Rijn PKN IX, 1987, p 90-95.
 - 21 Smiesing, P.K., De Utrechtse pijpenindustrie in de Lauwerrecht. PKN IV, 1981, p 27-39.

- 22 Smiesing, P.K. en Brinkerink, J.P., Onder de rook van Utrecht; Twee eeuwen tabakspijpenmakerij in Lauwerecht, 1600-1800. Stichting Historische Reeks, 14, De Walburgpers, 1988.
- 23 W., J.H., Pijpenfabricage. Op de Hoogte, 1912.
- 24 Zwaaneveld, E.A., De Goudsche Pijp. Victoria, 1908. Herdrukt in PKN VIII, 1986, p 78-89.

PIJPENDAG

Op zaterdag 7 oktober zal de PKN-dag worden gehouden in Utrecht. Deze dag zijn wij te gast bij de Koninklijke Douwe Egbertsfabrieken op de Keulsekade 143.

Om de deelnemers voldoende in de gelegenheid te stellen hun collectie uit te breiden zal in de ochtend een pijpenmarkt worden gehouden.

Het programma voor de pijpendag is als volgt:

- 11.00 uur - Pijpenmarkt: iedereen kan dan zijn overvloedig materiaal verhandelen.
- 12.00 uur - Openstelling van het fraaie bedrijfsmuseum, speciaal voor PKN-leden.
- 12.45-13.30 uur - Lunch, aangeboden door Douwe Egberts NV.
- 13.30-13.45 uur - Huishoudelijke mededelingen
- 13.45-15.00 uur - Lezing door de heer D.H. Duco over *"De opbouw van het vormassortiment van Goedewaagen"*
- 15.00-15.15 uur - Theepauze
- 15.15-15.45 uur - De heer H.J. Kraaijkamp van het Douwe Egberts Museum vertelt over *"Oude Tabaksverpakkingen"*
- 15.45-16.00 uur - Sluiting

Belangrijk: In verband met de voorbereidingen voor de lunch is het noodzakelijk, dat u opgeeft met hoeveel personen u aan de lunch wilt deelnemen. Aanmelden vòòr 1 oktober bij:

J. v.d. Meulen, Utrechtse Jaagpad 115, 2314 AT LEIDEN

LITERATUUR

Gezien bij boekhandel "de Slegte" een boekje waarin tientallen Jacobspijpen worden besproken. Titel: *CULLOTAGE DES PIPES* door Bernard Mamy. Prijs f9.95.